ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.54:343.62(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.42.13

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Бабенко Андрій Миколайович,
orcid.org/0000-0002-9498-2484
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Домброван Наталя Василівна,
orcid.org/0000-0001-5997-2080
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації
наукової діяльності
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Резніченко Ганна Семенівна,
orcid.org/0000-0001-6386-4154
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті досліджено проблеми кваліфікації сексуального насильства щодо неповнолітніх.

Досліджено історичні передумови формування кримінальної відповідальності за сексуальне насильство, етапи розвитку правових норм, кожен із яких характеризується особливостями законодавчого підходу до охорони статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Зазначається, що сексуальне насильство, відповідальність за яке встановлена у статті 153 Кримінального кодексу України, є одним із проявів гендерно зумовленого насильства, що становить серйозне порушення прав і свобод людини. В українському

© Бабенко А. М., Домброван Н. В., Резніченко Г. С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

законодавстві поняття «сексуальне насильство» розкривається через декілька нормативно-правових підходів. Зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та Кримінальний кодекс України закріплюють різні визначення «сексуального насильства». У широкому розумінні поняттям сексуального насильства, закріпленому у Стамбульській конвенції, охоплюються не лише діяння, передбачені статтею 153 Кримінального кодексу України, а й інші кримінально карані посягання на статеву свободу особи, зокрема зґвалтування (стаття 152 КК України) та примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 КК України). Таким чином, міжнародно-правовий підхід до визначення сексуального насильства є більш комплексним і охоплює ширше коло протиправних сексуальних діянь.

Досліджуються питання розмежування сексуального насильства щодо неповнолітніх із розбещенням неповнолітніх. Зазначається, що застосування сили і насильницькі дії сексуального характеру це не тотожні поняття. Сам по собі факт застосування фізичної сили щодо потерпілої особи не свідчить про наявність у діях винного ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 153 Кримінального кодексу України. Для правильної кваліфікації необхідно встановити, що вчинені дії мали саме сексуальне спрямування та були пов'язані із посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканність потерпілої особи.

Ключові слова: сексуальне насильство, кваліфікація кримінальних правопорушень, статева свобода, статева недоторканість, кримінальна відповідальність, статеві кримінальні правопорушення, захист прав людини.

SEXUAL VIOLENCE AGAINST MINORS: QUALIFICATION ISSUES

Babenko Andrii Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0002-9498-2484
Doctor of Law, Professor,
Chair of the Department of Criminal Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Dombrovan Natalia Vasylivna,
orcid.org/0000-0001-5997-2080
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department
of Research Coordination
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Reznichenko Hanna Semenivna,
orcid.org/0000-0001-6386-4154
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor in the Department
of Criminal Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article examines the problems of qualifying sexual violence against minors.

The historical prerequisites for the formation of criminal liability for sexual violence, the stages of development of legal norms, each of which is characterized by the peculiarities

of the legislative approach to the protection of sexual freedom and sexual integrity of the person, are investigated.

It is noted that sexual violence, the responsibility for which is established in Article 153 of the Criminal Code of Ukraine, is one of the manifestations of gender-based violence, which constitutes a serious violation of human rights and freedoms. In Ukrainian legislation, the concept of "sexual violence" is revealed through several regulatory and legal approaches. In particular, the Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men", the Law of Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence" and the Criminal Code of Ukraine enshrine various definitions of "sexual violence". In a broad sense, the concept of sexual violence, enshrined in the Istanbul Convention, covers not only the acts provided for in Article 153 of the Criminal Code of Ukraine, but also other criminally punishable encroachments on a person's sexual freedom, in particular rape (Article 152 of the Criminal Code of Ukraine) and coercion to engage in sexual intercourse (Article 154 of the Criminal Code of Ukraine). Thus, the international legal approach to defining sexual violence is more comprehensive and covers a wider range of unlawful sexual acts.

The issues of distinguishing sexual violence against minors from the corruption of minors are investigated. It is noted that the use of force and violent acts of a sexual nature are not identical concepts. The fact of using physical force against the victim in itself does not indicate that the actions of the perpetrator constitute a criminal offense, as provided for in Article 153 of the Criminal Code of Ukraine. For correct qualification, it is necessary to establish that the committed actions were of a sexual nature and were related to an infringement of the sexual freedom or sexual integrity of the victim.

Key words: sexual violence, qualification of criminal offenses, sexual freedom, sexual integrity, criminal liability, sexual criminal offenses, protection of human rights.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем кваліфікації сексуального насильства зумовлена як динамічним розвитком кримінального законодавства України, так і необхідністю забезпечення належного кримінально-правового захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи. Сексуальне насильство є одним із найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень, що посягає на фундаментальні права людини, завдає істотної фізичної та психологічної шкоди потерпілим і має значний негативний вплив на суспільство в цілому.

Особливої актуальності зазначена проблематика набула після внесення змін до кримінального законодавства України, спрямованих на імплементацію міжнародних стандартів у сфері протидії сексуальному насильству та гармонізацію положень Кримінального кодексу України з положеннями міжнародно-правових актів щодо захисту прав людини.

Практика розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про сексуальне насильство свідчить про наявність значних труднощів під час встановлення ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін складу кримінального правопорушення, розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, визначення критеріїв добровільності згоди потерпілої особи, а також вирішення питань кваліфікації діянь, поєднаних із застосуванням фізичного чи психологічного насильства.

Крім того, неоднозначність окремих положень кримінального законодавства та відсутність усталених підходів у судовій практиці щодо кваліфікації сексуального насильства нерідко призводять до помилок у правозастосовній діяльності, що негативно впливає на реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та забезпечення прав потерпілих осіб.

У зв'язку з цим комплексне дослідження проблем кваліфікації сексуального насильства є своєчасним і необхідним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Воно

сприятиме вдосконаленню кримінально-правових підходів до кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень, формуванню єдиної правозастосовної практики та підвищенню ефективності кримінально-правового захисту статевої свободи й статевої недоторканості особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику кримінальної відповідальності за вчинення сексуального насильства досліджували у своїх працях Дідківська Г. В., Ємельянов В. П., Житний О. О., Конопельський В. Я., Костенко О. О., Лихова С. Я., Митрофанова Ю. С., Стрельцов Є. Л., Сердюк П. П. та ін. Водночас питання розмежування сексуального насильства, вчиненого відносно неповнолітніх від суміжних складів кримінальних правопорушень, особливості кваліфікації сексуального насильства щодо неповнолітніх все ще потребують свого уточнення.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей кваліфікації сексуального насильства щодо неповнолітніх та визначення критеріїв розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу звернемось до історичних передумов формування кримінальної відповідальності за сексуальне насильство.

Перші радянські кримінальні кодекси – Кримінальний кодекс УРСР 1922 та 1926 років – передбачали кримінальну відповідальність лише за зґвалтування та мужолозтво, не охоплюючи інші форми насильницьких дій сексуального характеру. При цьому КК УРСР 1922 року не визнавав неповнолітній вік потерпілої особи кваліфікуючою ознакою зазначених кримінальних правопорушень. Натомість КК УРСР 1926 року встановлював відповідальність виключно за зґвалтування, а обтяжуючою обставиною визначав його вчинення щодо особи, яка не досягла статевої зрілості. Лише у 1949 році законодавець посилив кримінальну відповідальність за вчинення зґвалтування щодо всіх категорій неповнолітніх потерпілих, а також за вчинення актів мужолозтва стосовно них [1, с. 201].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року передбачав підвищену кримінальну відповідальність за зґвалтування неповнолітньої особи, а також за вчинення актів мужолозтва щодо неповнолітніх осіб чоловічої статі. У подальшому положення ст. 117 КК УРСР «Зґвалтування» були доповнені новою особливо кваліфікуючою ознакою – вчиненням цього кримінального правопорушення щодо малолітньої особи. Разом із тим аналогічних змін до ст. 121 КК УРСР «Мужолозтво» внесено не було, що свідчило про неоднаковий підхід законодавця до кримінально-правової охорони малолітніх потерпілих від статевих кримінальних правопорушень [2].

У Кримінальному кодексі України було запроваджено більш диференційований підхід до встановлення кримінальної відповідальності за насильницькі статеві кримінальні правопорушення з урахуванням віку потерпілих неповнолітніх осіб. Крім того, законодавець виокремив самостійний склад кримінального правопорушення – сексуальне насильство . Такі зміни стали закономірним етапом розвитку кримінального законодавства у сфері протидії статевим кримінальним правопорушенням, зумовленим потребами правозастосовної практики, досягненнями кримінально-правової науки та сучасними медико-біологічними підходами до розуміння сексуального насильства [3].

Еволюція кримінально-правового регулювання відповідальності за зґвалтування та сексуальне насильство в Україні дозволяє виділити декілька послідовних етапів розвитку відповідних правових норм, кожен із яких характеризується особливостями законодавчого підходу до охорони статевої свободи та статевої недоторканності особи.

На першому етапі розвитку кримінально-правового регулювання (1900–1917 рр.), який прийнято називати дореволюційним, було закладено основи правового регулювання

відповідальності за зґвалтування та інші насильницькі статеві діяння, а також розширено перелік суспільних відносин, що підлягали кримінально-правовій охороні. Водночас норми того часу мали переважно казуальний характер і не забезпечували однакового підходу до захисту статевих прав та інтересів чоловіків і жінок. Крім того, законодавець пом'якшив санкції за вчинення окремих насильницьких статевих злочинів.

Другий етап розвитку кримінального законодавства (1917–1991 рр.) охоплює радянський період. Незважаючи на те, що на початковому етапі становлення СРСР кримінально-правове регулювання не відзначалося достатньою системністю та послідовністю, саме в цей період було сформовано основні теоретичні та нормативно-правові засади кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканність особи. Закладені тоді підходи стали підґрунтям для подальшого розвитку законодавства у сфері кримінально-правової охорони статевих прав людини.

Інші форми насильницького задоволення сексуальних потреб, окрім зґвалтування, у тогочасному законодавстві були врегульовані недостатньо. Союзне та республіканське кримінальне законодавство, а також судова практика не виробили єдиного підходу до кримінально-правової оцінки статевих злочинів, що зумовлювало виникнення труднощів під час їх кваліфікації. У зв'язку з прогалинами правового регулювання в окремих випадках для вирішення питань кримінальної відповідальності застосовувався закон за аналогією.

Третій етап розвитку кримінального законодавства охоплює період становлення незалежної України (1991–2001 рр.). Після здобуття незалежності в Україні продовжував діяти Кримінальний кодекс УРСР із відповідними змінами та доповненнями. Однією з важливих законодавчих новел стала декриміналізація у 1993 році добровільних гомосексуальних статевих відносин між повнолітніми особами.

Четвертий, сучасний етап розвитку кримінального законодавства розпочався з набранням чинності Кримінальним кодексом України і триває до сьогодні. Саме на цьому етапі вперше на законодавчому рівні було забезпечено кримінально-правовий захист статевої свободи та статевої недоторканності особи незалежно від її статі чи сексуальної орієнтації. Такий підхід засвідчив перехід до більш сучасної та недискримінаційної моделі кримінально-правової охорони прав людини, яка відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав і свобод особи [1, с. 202-203].

Сексуальне насильство, відповідальність за яке встановлена у статті 153 Кримінального кодексу України [3], є одним із проявів гендерно зумовленого насильства, що становить серйозне порушення прав і свобод людини. Відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції), сексуальне насильство охоплює умисні форми поведінки, пов'язані з вчиненням сексуальних дій без добровільної згоди потерпілої особи.

– здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;

– здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;

– примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою [4].

В українському законодавстві поняття «сексуальне насильство» розкривається через декілька нормативно-правових підходів. Зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» відносить сексуальну шкоду або страждання до можливих наслідків насильства за ознакою статі. Таке законодавче формулювання є досить широким за своїм змістом, оскільки охоплює будь-які протиправні

дії чи бездіяльність, наслідком яких є заподіяння особі сексуальної шкоди або спричинення сексуальних страждань [5].

Водночас Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає сексуальне насильство як одну з форм домашнього насильства. Таке визначення є більш вузьким за своїм змістом, оскільки охоплює лише ті випадки сексуального насильства, які виникають у межах правовідносин, характерних для домашнього насильства. Його специфіка полягає в особливостях суб'єктного складу, зокрема у визначенні кола осіб, які можуть виступати кривдником і потерпілою особою відповідно до положень зазначеного Закону [6].

Стаття 153 Кримінального кодексу України визначає сексуальне насильство як вчинення будь-яких дій сексуального характеру із застосуванням насильства, які не пов'язані з проникненням у тіло іншої особи та здійснюються без її добровільної згоди [3]. Таке законодавче визначення має більш вузький зміст порівняно з підходом, закріпленим у Стамбульській конвенції, оскільки фактично охоплює лише одну з форм умисної поведінки, що міжнародним правом визнається проявом сексуального насильства.

У широкому розумінні поняття сексуального насильства, закріпленому у Стамбульській конвенції, охоплюються не лише діяння, передбачені статтею 153 Кримінального кодексу України, а й інші кримінально карані посягання на статеву свободу особи, зокрема зґвалтування (стаття 152 КК України) та примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 КК України) [3]. Таким чином, міжнародно-правовий підхід до визначення сексуального насильства є більш комплексним і охоплює ширше коло протиправних сексуальних діянь.

Необхідною умовою для настання кримінальної відповідальності за сексуальне насильство за чинним кримінальним законодавством є відсутність добровільної згоди потерпілої особи. Згідно примітки до статті 152 Кримінального кодексу України, згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин [3]. При цьому, не може вважатися добровільною згода, надана в умовах перебування потерпілої особи у матеріальній чи іншій залежності від кривдника.

Привертає на себе увагу проблема розмежування сексуального насильства та розбещення неповнолітніх, яка викликає складнощі під час процесу кваліфікації вказаних діянь.

Так, чоловіка було засуджено за ч. 4 ст. 153 КК України до покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років (ухвалою апеляційного суду вирок суду залишено без зміни). Він був визнаний винним у тому, що у стані алкогольного сп'яніння, усвідомлюючи малолітній вік потерпілої та свою фізичну перевагу над нею, штовхнув дитину на ліжко та зняв з неї трусики, після, не роздягаючись ліг на неї, опершись на лікті, тримаючи свої руки біля голови малолітньої потерпілої не відпускав її близько 2 хвилин. На думку суду він таким чином вчинив насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло малолітньої потерпілої.

У Постанові Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі справа № 736/1760/21 (провадження № 51-4320 км 22), зазначено, що: «Розглядаючи таку категорію справ (кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи) та дане кримінальне провадження в цілому, суди зобов`язані оцінити фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення з огляду на їх доведеність з приводу того: чи були вчинені щодо потерпілої особи будь-які насильницькі дії; чи мали такі дії (не пов`язані з проникненням в тіло іншої особи) сексуальний характер та чи були вони вчинені без добровільної згоди потерпілої, крім випадку, якщо вони були вчинені щодо малолітньої особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку (незалежно від її добровільної згоди).

Крім того, оцінюючи зазначені обставини в даному кримінальному правопорушенні, суди зобов`язані чітко розмежувати та встановити чи мають вказані вище дії ознаки інших кримінальних правопорушень, зокрема, чи не слід кваліфікувати дії винної особи як розбещення неповнолітніх, оскільки об`єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст. 153 та ст. 156 КК України, схожа і потребує чіткого розмежування» [7].

На думку колегії суддів, апеляційний суд під час перегляду обвинувального вироку суду першої інстанції не надав належної оцінки доводам сторони захисту щодо правової кваліфікації дій обвинуваченого. Зокрема, поза увагою суду залишилося питання про те, які саме дії обвинуваченого можуть бути віднесені до насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло потерпілої малолітньої особи.

Із показань малолітньої потерпілої вбачається, що обвинувачений зайшов до кімнати, штовхнув її, внаслідок чого вона впала на ліжко на спину. Після цього він ліг на неї зверху, зняв із неї нижню білизну, залишаючись при цьому повністю одягненим, та попросив принести тарілку. Потерпіла зазначила, що обвинувачений не торкався жодних частин її тіла сексуального характеру, не вчиняв інших дій та нічого більше не говорив. Законний представник малолітньої потерпілої підтвердила ці обставини, вказавши, що донька повідомила їй про спроби обвинуваченого чіплятися до неї, які полягали у знятті трусиків, перебуванні зверху на дитині та проханні принести тарілку. Крім того, законний представник підтвердила, що одразу після потерпілої з кімнати вийшов і обвинувачений, який залишався одягненим.

Таким чином, встановлені судом першої інстанції фактичні обставини не дають достатніх підстав для висновку про спрямованість дій засудженого на вчинення насильницьких дій сексуального характеру. У цьому контексті важливо розуміти, що застосування сили і насильницькі дії сексуального характеру це не тотожні поняття. Сам по собі факт застосування фізичної сили щодо потерпілої особи не свідчить про наявність у діях винного ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 153 Кримінального кодексу України. Для правильної кваліфікації необхідно встановити, що вчинені дії мали саме сексуальне спрямування та були пов'язані із посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканність потерпілої особи [8].

Висновки. Погоджуємось із вказаною правовою позицією ВС ККС. Дійсно лише ретельне дослідження всіх ознак складу кримінального правопорушення дає можливість розмежовувати суміжні склади кримінальних правопорушень та здійснювати правильну кримінально-правову кваліфікацію.

Список використаних джерел:

1. Шмерецький Є. Є. Історичні передумови формування відповідальності за сексуальне насильство. *Ûridična psihologìâ*. 2017. № 2 (21). С. 196-205.

2. Кримінальний кодекс УРСР : Закон УРСР від 28.12.1960 втратив чинність. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення : 25.07.2026)

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення : 25.07.2026)

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Конвенція Ради Європи від 11.05.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення : 25.07.2026)

5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (дата звернення : 25.07.2026)

6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення : 25.07.2026)

7. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 червня 2023 року у справі справа № 736/1760/21 (провадження № 51-4320 км 22). URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111804840) (дата звернення : 25.07.2026)

8. Розглядаючи кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості особи слід враховувати, що застосування сили і насильницькі дії сексуального характеру це не тотожні поняття (ВС ККС №736/1760/21 від 22.06.2023 р.). URL : https://protocol.ua/ua/rozglyadayuchi_kriminalni_pravoporushennya_proti_statevoi_svobodi_ta_nedotorkanosti_osobi_slid_vrahovuvati_shcho_zastosuvannya_sili_i_nasilnitski_dii_seksualnogo_harakteru_tse_ne_totogni_ponyattya_(vs_kks_736_1760_21_vid_22_06_2023_r_)/ (дата звернення : 25.07.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 21.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.08.2026